

Гетьмани, що здолали Московію, та острозькі сторінки їх життєписів

Саму тему для написання цієї роботи я вибрала не просто так. Мене завжди турбувала неповага, погане ставлення до моєї країни та її народу з боку сусідніх держав і їх керівників, що постійно намагалися диктувати нам, як треба жити. Якщо заглянути глибоко в історію, то не важко буде підмітити – українцям завжди доводилося боротись, щоб утвердити себе як вільний, нікому непідвладний народ. Геополітика цьому також не сприяла. Наші сусіди, з якими ми маємо сьогодні спільні кордони, зазвичай не визнавали нас, як окрему державу. Всіх цікавили родючі землі, величезні природні багатства, робоча сила. А народ вважався нижчою расою, що не має права на самоутвердження.

Так, довгий час нас називали „малоросами”, а Україну лише провінцією Росії. Багато років це прагнули вкласти в свідомість людям, аргументуючи тим, що як такої української нації ніколи і не було, а слова „Київська Русь” та „Росія” мають одне і те ж значення, руські князі завжди були російськими, територія України належала Росії, а мова – так, лише місцевий діалект. Радянські історики не втомлювалися повторювати, що всі мешканці Русі відчували „спільність свого походження” й усвідомлювали „територіальну цілісність і єдність мови, культури та віри”. Але, знаючи історію, жодна людина не погодиться, що це твердження – логічне. Київська Русь займала величезну територію, розчленовану непрохідними лісами й болотами, по суті, без єдиних шляхів сполучення. Тому навряд чи взагалі основна маса населення (а не князі, їхнє політичне оточення та жменька освічених книжників) мала бодай приблизне уявлення про розміри Русі. А тим більше нікому б не спало на думку, що, живучи в Пороссі, можна відчувати „спільність свого походження” з Новгородом чи Полоцьком. Однакове писане слово, одна Церква та спільна духовна традиція звичайно ж, породжували відчуття взаємної спорідненості – але тільки в тонкому шарі освіченої еліти. Тому говорити, що княжу Русь заселяли люди, які усвідомлювали свою належність до „єдиної давньоруської народності” – це абсурдно.

Схожість нашої культури також може пояснюватися не лише географічною близькістю, а й іншими чинниками. Багато людей, прагнучи визнання їх талантів чи реалізації задуманого, їхали в Московію, несучи з собою свою культуру та звичаї. Іван Огієнко зазначає: „Москва бачила культуру українців, охоче приймала їх до себе і добре платила. І тому в „далеку Московію” і в „московські страни” перейшло багато людей, що придбали там слави і собі і своїй Україні. Земляки ці наші понесли культуру свою на далеку північ, збудили там міцні підвалини нової культури”.

Насправді між нами та нашими східними сусідами існує дуже багато відмінностей, навіть антропологічних. Тут звернемось до українського історика Степана Рудницького, який у своїй праці „Україна. Наш рідний край” писав: „Перша важна прикмета самостійного народу є окремішна від інших народів будова тіла. На тім полі українці відрізняються від Москалів чи Поляків більше, як Німці від Французів або Англіїці від Скандинавців. Певне, що не так дуже, як Мурин від Китайця або білий чоловік від Індіянина, але все так, що можна на перший погляд відрізнити правдивого Москаля чи Поляка від Українця. Українці на загал найвисші ростом над своїми сусідами, значно висші від Москалів, котрих ріст знов мало відмінний від росту Поляків і Білорусинів. Дальше Українці мають серед усіх своїх сусідів найбільший об’єм грудей. Ту зараз по Українцях ідуть Поляки, потім Білорусини, на кінці Москалі. Українці мають серед усіх своїх сусідів на загал найдовші ноги і найкоротші руки. Череп голови Українця є найбільше круглий, лице найширше, ніс найбільше простий і узкий. Крім сего у нашого народу переважає темна краска волосся й очей, натомість у Москалів, Білорусинів і Поляків ясна краска.

З усього того видно, що Українці не є частию ані московського, ані польського народу, а самостійним племенем між Славянами. Усі ці прикмети самостійного народу має споконвіку наш український народ. І нехай би сусідні, могутніші від нас сусіди стократ сильніше переконували світ, що Українці це ніякий народ, то се ні на крихту не змінить правди. Український народ здавна жив на світі, живе нині й буде жити хоч би й цілий світ, закривши собі очі репетував заєдно: Нема України, нема Українців!”

Але чому ж ми дозволяємо витирати об себе ноги? Хіба ми не народ, який завжди бореться? Багато конфліктів і воєн пережито, але історія знає лише декілька випадків в XVI-XVII ст., коли українці відкрито йшли проти основного нашого кривдника – Росії. В даній роботі я хочу зупинитися на трьох визначних постатях, та трьох знакових перемогах, пов’язаних з цими особами. Саме ці події я хочу розглянути та довести, що ми не боягузи і можемо за себе постояти; аналізуючи, зробити певні висновки, щоб в майбутньому не наступити на ті ж самі граблі.

Князь Костянтин Іванович Острозький – Гетьман Великого князівства Литовського

Початок військової кар’єри

Князь Костянтин Іванович Острозький був визначним державним діячем, а також славним полководцем. Із багатьох десятків битв, які він провів з татарами, волохами, московитами, князь програв тільки три. Король Сигізмунд два рази робив князеві Костянтину великі тріумфи у Вільні та Кракові, як переможцеві. Власне кажучи, таких тріумфів тоді

ніхто не мав. Хроністи та літописці додавали К.І. Острозькому величчю з приводу його військового таланту та численних перемог, його порівнювали з Олександром Македонським, називали „руським Сціпіоном” та „другим Ганнібалом”.

Діяльність князя Костянтина Івановича, як визначного полководця розпочинається в 1496 р. Тоді татари вторглися на Волинь і Галичину та дійшли аж до Луцька, спалили Жидичинський монастир та осадили в Рівненському замку українських князів Острозьких, Гольшанських та інших. Вилазки з замку не вдалися, тому українці змушені були заплатити татарам відкуп. 10 червня Великий князь Олександр дає Костянтину Івановичу, як нагороду за вдало виконану місію по збереженню війська та населення Волині, села Здовбицю і Глинськ зі всією округою пожиттєво.

В наступному 1497 р. в березні місяці князі Острозькі Михайло та Костянтин розбили татар біля Полонного. В наступних місяцях квітні і травні брати розбили татарські загони на річках Сорока та Уш. В серпні місяці 1497 р. відбулася битва між військами Стефана Волоського та поляками, в якій поляки були розгромлені, і тільки допомога українських князів сприяла тому, що недавній переможець не зважився остаточно довершити знищення польської армії. І саме військо князя Острозького стало на заваді його подальшому просуванню.

Повертаючись з України в Литву, Великий князь Олександр заїхав в Троки до помираючого Петра Яновича Білого, гетьмана литовського. Як згадується в літописі Биховця і Стрийковського, Петро Янович прямо вказав на Костянтина Івановича Острозького, як на свого наступника, якому можна було б передати гетьманську булаву. Порада старого гетьмана, якщо вірити літописцям, є „post factum”, так як князь Острозький отримав гетьманську булаву ще раніше до повернення Олександра у Вільно. Ще в таборі біля м. Топорища 30 вересня Великий князь дає кн. Острозькому жалувану грамоту, в якій говорить: „Бачачи вірні заслуги благородного Костянтина, князя Острозького, верховного гетьмана (supremi campiductoris) Великого князівства нашого Литовського, якими він перед нами добре себе заявив і показав себе з достойної сторони, і, бажаючи його і на майбутній час зробити більш охочим до того ж”, – жалує йому в повну власність наступні села: Здовбицю, Глинськ, Дермань, Лебеді, Кунин, Богдашів, Долбунів, а також замки: Красилів над Случчу і Черленів зі всіма селами та угіддями. Ця подія зробила князя Костянтина Івановича не тільки великим гетьманом, а й достатньо багатим, найбільшим володарем на Волині.

В наступні роки Великий князь Олександр надає Костянтину ще багато міст і староств, в тому числі міста Дубно та Звягель, староство Брацлавське, Вінницьке і Звенигородське та інші. Литовсько-московські відносини кінця 90-х рр. XV ст. були надзвичайно складними. Перехід багатьох білоруських князів під владу Москви, а також бажання Великого князя Івана III

Гетьмани, що здолали Московію, та острозькі сторінки їх життєписів

розширити межі своєї держави, викликало ситуацію з оголошенням Московією війни в квітні 1500 р. Не сприяло примиренню й те, що Іван Васильович випросив у папи римського царський титул, що не могло сподобатися Великому князю Литовському. Олександр заздалегідь передбачав невдачу в війні і не згортав переговорів з Іваном.

Тим часом продовжувалася перманентна війна, але вирішальна битва між військами відбулася 14 липня на річці Ведроші. Річка розділяла обидва війська. Співвідношення їх було таким: литовців трохи більше чотирьох тисяч під командуванням князя Костянтина Івановича Острозького, московське військо налічувало до сорока тисяч під командуванням Юрія Захар'їна, Данила Васильовича Щеняти і князя Івана Михайловича Премішльського. Перший напад московитів було відбито. Але коли литовці вийшли з лісу, перейшли річку і розгорнули свої сили, то їх малочисельність спонукала воевод вдатися до нового нападу. В цій битві поразка литовського війська була повною. Врятувався тільки Кішка з декількома сотнями. Решта або були вбиті, або були взяті в полон. Сам гетьман кн. Острозький, поранений в битві, теж потрапив у полон.

Сім років Костянтин Іванович провів у полоні, але все ж таки за допомогою хитрощів зміг втекти у вересні 1507 р.

За період перебування князя в неволі політична ситуація у князівстві Литовському докорінно змінилася. На зміну слабохарактерному Великому князю Олександру прийшов його рідний брат Сигізмунд. Мало знаючи князя Костянтина Івановича, Великий князь Сигізмунд повернув Острозькому спочатку тільки родові володіння. Проте вже в кінці 1507 р. в Гродно Сигізмунд пожалував князю з володіння місто Чуднів. Тоді ж повертає Костянтину Івановичу й гетьманську булаву.

Московсько-литовські стосунки залишалися напруженими, тому Сигізмунд привів на допомогу Литві польські війська. На Мінсько-Новгородському сеймі були визначені правила, за якими влада гетьмана під час війни майже прирівнювалася до королівської, і все це було обнародовано в окружній грамоті.

Князь Острозький в супроводі короля і панів ради із Новгородка вирушив через Мінськ до Борисова та Орші, які невдало осаджували московські полки. Московити, знявши осаду з Борисова, старалися затримати переправу польсько-литовського війська через річку, але всі бойові сутички закінчилися для них повною невдачею. Воеводи Великого князя Василя Івановича одразу втратили боездатну енергію й почали систематичний відступ. Литовські війська по п'ятах переслідували відступаючого ворога і, нарешті, зупинилися в Смоленську. Там же пройшли переговори про мир.

В нагороду за Оршанську перемогу в Смоленську 6 вересня 1508 р. король надав Острозькому замок в Поворсько на Волині та весь його округ. За клопотанням перед королем Костянтин Іванович повернув собі з числа

московських полонених до двохсот шляхтичів, між якими особливо виділявся Євстафій Дашкович, що вже п'ять років служив Москві. Навіть польські історики називають Дашковича „українським богатирем”. Він заслужив це звання довголітнім захистом Русі від татар. За Оршанську перемогу король надав Острозькому місто Турів з округом, Стороживець і Данильцовичі.

Костянтину Івановичу не вдалося відпочити після укладення миру з Москвою. Татари знову напали на Україну. Князь Острозький з восьми тисячним військом, розділивши його на кілька загонів, на чолі одного з яких стояв його найкращий вояка козак Павлюк, на протязі місяця повністю винищив татар. Остання поразка татар під Острогом дала Костянтину Івановичу багато полонених, яких він поселив у передмісті Острога, і які в майбутньому склали чудову військову силу наступним поколінням князів Острозьких.

Влаштувавши господарські справи, князь Острозький вирішив взяти шлюб. Вибір гетьмана впав на княжну Тетяну Семенівну Гольшанську, доньку старости луцького. Княжна принесла не дуже великий посаг. Тільки через дев'ять років після смерті княгині Марії Рівненської, Тетяниної бабусі, Острозькому дісталися її володіння, які разом з власними величезними землями зробили гетьмана найбагатшою людиною в Литві.

У 1512 р. стався новий великий набіг татар на Волинь та Галичину. Король в цей час знаходився у Кракові де готувався прийняти шлюб з Барбарою, донькою Стефана – воєводи Семиградського. Отримавши таку новину, Сигізмунд відправив своїх дворян з військом на Волинь до кн. Острозького. В цьому нападі на Україну приймало участь біля сорока тисяч татар, тому потрібні були немале військо, котре Костянтин Іванович не міг зібрати. Виступивши з Острога назустріч полякам, гетьман мав при собі дві тисячі озброєних вояків, що не завадило князю по дорозі знищити татарський загін, який нараховував біля трьох тисяч чоловік. Обидва війська, українське та польське, об'єдналися під Вишневецем, поблизу татарського табору, в якому перебувало двадцять чотири тисячі вершників. Верховне командування шеститисячним військом взяв на себе великий гетьман, провівши цілий день в нарадах і приборкуванні непокірних поляків, які, чванячись своїм гонором, хотіли одразу вступити в пряму сутичку з ворогом. Шляхту вдалося приборкати і нормально керувати військом тільки після побаченої ними великої кількості татар, що вийшли зі свого табору. Після цього бойове завзяття поляків значно зменшилося.

Гетьман з українсько-литовським військом здійснив перший фронтальний напад, поляків відправив для удару з флангів. Ця атака заставила ворога відступити до річки Горинь, де багато татар під час тісняви потонули в річці. Користуючись панікою, кн. Острозький направив другу частину поляків на табір та обоз. Увірвавшись до табору, поляки звільнили полонених, яких нараховувалося біля шістнадцяти тисяч, роздали їм зброю,

Гетьмани, що здолали Московію, та острозькі сторінки їх життєписів

і Костянтин Іванович направив їх в тил ворога. Втрата обозу, заради якого й змагалися татари, і напад полонених вирішили долю битви. Бусурмани кинулися втікати, але, дякуючи болотам річки Горинь, не багатьом вдалося втекти. Перемога під Вишневецем дозволила звільнити біля шістнадцяти тисяч полонених, захопити майже 1000 коней та все награване майно.

За свідченням Дарницького, великого гетьмана нагородили Мальтійською нагородою та в Кракові в перистилі францисканського монастиря намалювали величезну картину „Перемога кн. Острозького над татарами під Вишневецем 28 квітня 1512 р.”

Оршанська битва

Міжнародна ситуація в наступному 1513 р. залишалася складною, особливо це стосувалося відносин з Московією. В цей період було здійснено два невдалих походи Василя III на Смоленськ і тільки третій напад закінчився взяттям міста. Після Смоленська московське військо рушило далі в глиб Литви, тоді як тридцятитисячне військо під керівництвом кн. Острозького вирушило назустріч московитам з. Незабаром після переправи через річку Березину Костянтину Івановичу довелося зіткнутися з московськими воєводами. 27 серпня відбулася перша значна битва. Поразка змусила московитів відступити. Спроба утримати рух князя Острозького під час переправи через річку Бобер знову закінчилася невдачею для московитів, які продовжували відступати аж до Орші.

6 вересня польсько-литовське військо наблизилося до Дніпра. Переправа через річку була дуже важкою, але московські воєводи контролювали тільки один брід через Дніпро. Завдяки такому недогляду ворога, Костянтин Іванович наказав навести плавучі мости для піхоти, а кавалерію переправив убрід під самою Оршанською фортецею. Московські війська не заважали переправі.

Вночі з 7 на 8 березня все литовське військо було вже на лівому березі Дніпра і зайняло позиції навпроти головних московських полків, якими керували Голиця і Челяднин, що суперничали між собою. Перед московськими полками Костянтин Іванович виставив своє різноплемінне військо, майже втричі менше за вороже.

На світанні 8 вересня почалася слава для кн. Острозького битва під Оршею. Московські полки розпочали легкий наступ на литовців, але були відбиті. Тоді московити спробували обійти невелике литовське військо і вдарити з тилу, але це помітили розташовані на флангах поляки, які відбили наступ ворога. Напади на центр, де знаходилось українсько-литовське військо, були нерішучі і досить згубні для Москви, адже в центрі гетьман поставив найкращих стрільців. Аж до полудня битва йшла в'яло. Війська билися без явної переваги. Врешті, московські воєводи вирішили здійснити загальний напад всіма силами, при чому головний удар вирішили спрямувати в центр, де стояли найкращі українські та литовські воїни. Зав'язалася страшна битва. Раптом центр почав відступати назад і втікати.

Московити погналися за ними цілим полком. Завдяки цьому задалегідь продуманому Костянтином Івановичем маневру, головний московський полк виявився відкритим для прямої стрільби литовських гармат. Залпи створили хаос у цьому полку, який сам розвертається і починає втікати. За відступаючими гетьман посилає свою кінноту, що проривається в центр московського війська і вносить страшне спустошення в ряди противника. Загальна паніка московського війська привела до того, що вся 80-тисячна армія розпочала хаотичний відступ. Переслідування втікачів обертається в бійню. У невеликій, але швидкій річці Кропивниці трупи потонулих і вбитих затримують течію, вода в річці стає червоною від крові.

Поразка Москви була жахливою. Біля 30 тисяч убитих, 37 полонених воевод, князів і бояр, півтори тисячі боярських дітей і біля 8 тисяч полонених ратників.

Наступного дня Костянтин Іванович, щасливий переможець, влаштував блискучий прийом полоненим, після чого найзнатніші з них були відправлені до короля в Борисів. Після повернення до Вільна 3 грудня Костянтин Іванович за аналогією з давньоримськими героями був нагороджений тріумфом, і вступив у місто на чолі своїх військ у супроводі оршанських полонених. До цієї події король Сигізмунд наказав побудувати Тріумфальну арку, а перед конем князя Острозького розкидалися пелюстки квіток.

Наслідки Оршанської битви мали величезне значення. Недаремно літописці з великим захопленням називають Костянтина Івановича Острозького „славний та великий”, „swietobliwej pamiesci”, а московські – „божий враг і государев изменник”. Внагороду за що перемогу гетьман отримав великі земельні наділи: Дорогобуж з монастирем та навколишніми селами, маєток Охонове, палац Гури, оспіване Міцкевичем озеро Світязь та інші.

Наслідки Оршанської битви

До 1517 р. проводилися переговори між Москвою і Литовською державою, що ніяк не могли досягти компромісного варіанту. Результатом зриву мирних переговорів стала нова війна. Василій III відправив багаті дари хану з пропозицією напасти на Литву одночасно з Московським військом. Татари в кількості 40 тисяч чоловік під керівництвом калги Батира вдерлися в Галичину, спустошили Львівську, Белзьку і Люблінську землі і з великою здобиччю поверталися назад. Нашвидку зібрані польські війська наздогнали татар під Сокалем, але напасти не зважилися – чекали на гетьмана Костянтина Івановича Острозького, який з двома тисячами волинян, прийшовши до основного війська, взяв командування на себе. Загальна кількість литовсько-польського війська стала нараховувати біля 6 тисяч чоловік.

Татари стояли на високому березі річки Буг і тому, на думку князя Костянтина, не могло бути і мови про напад. Але не так думала гонорова

Гетьмани, що здолали Московію, та острозькі сторінки їх життєписів

польська молодь з Фрідріхом Гербуртом на чолі. Позиція гетьмана чекати сприятливого місця і часу вони сприйняли як небажання українського православного князя здобувати славу полякам. Молодь, яку спокусили лаври битви під Вишневцем, звинувачувала гетьмана в нерішучості і не погоджувалася на його наказ чекати переправи татар через Буг або почекаати один день, поки прийдуть на допомогу литовські і подільські загопи.

Гарячковість польської молоді спонукала всю армію 2 серпня вступити у битву проти своєї волі. Молоді вояки, не шукаючи броду, з великими труднощами перепливали річку і довго не могли піднятися до татар, які стояли на крутому березі і з висоти били поляків впритул. Ситуацію врятував напад князя Острозького на тил татар, що спонукало останніх повернути всі сили проти нього. Це дозволило вийти полякам на берег і втрутитися в битву. 40-тисячне військо татар з усіх сторін оточило загопи союзників, і почалася кривава битва. Створилася складна ситуація для литовсько-польського війська. Тоді кн. Острозький, Фірлей, Каменецький та інші із залишками війська пробилися через натовп ворогів і врятувалися в Сокальському замку. Сам Гербурт, винуватець поразки, не побажав вислуховувати звинувачення на свою адресу, кинувся в натовп татар і загинув славною смертю. Загальні втрати польсько-литовського війська сягали 1200 чоловік. Більшість польських літописців, описуючи цю битву, одноголосно приписують невдачу виключно бездумній гарячковості польської молоді і хвалять кн. Острозького.

Після цього бою протистояння між Литвою та Московією продовжувалося до 1521 р., доки на Москву не був здійснений спустошливий напад кримського хана Магмет-Гирея, якому допомагали запорозькі козаки під керівництвом Євстафія Дашковича. Енергія короля Сигізмунда і талановитість гетьмана князя Острозького на протязі півстолітнього протистояння Москви та Україно-Литовської держави показали, що Москва була сильна тільки умовною слабкістю Литви. Взаємна боротьба ослабила обидві сторони. Війна, спочатку така вдала для Москви, завершилася сама собою.

Помер князь у 1530 р. Похований у Києво-Печерській лаврі, для якої він був щедрим жертводавцем. В Успенському соборі Києво-Печерської лаври над могилою Костянтина Івановича був зведений надгробок, рівного якому в Україні не було, і він вважається унікальним витвором ренесансного мистецтва.

Детальний опис пам'ятника залишив архімандрит Павло Алепський: „У другому відділенні нартекса ... праворуч від присутніх дуже висока арка, яка заходить за архіерейське місце, всередині вона з мармуру і з письменами; відкоси з того та іншого боку вкриті блискучим мармуром з різьбленими прикрасами: на ньому зображені люди, коні, битви, колісниця і гармати тонкої чіткої роботи, що вражають подивом розум. На половині цієї арки присутні обриси продовгуватого столу, на якому спить людина з бородою, в залізних

обладунках; вона зроблена з твердого червоного каменю, схожого на порфир, і нічим не відрізняється від повної людської фігури. Вона лежить на боці, спершись на лікоть, підклавши правицю під голову; одне коліно її покладене на друге; на голові визолочена корона, на грудях золочені ж ланцюги. Це робота, що вражає подивом розум. Нам розповідали, що він був царем над русами і вибудував цю церкву. Навпроти нього, з північного боку, є зображення сина його з довгою білою бородою”. На жаль, під час другої світової війни весь собор було знищено разом з надгробком.

Отож, підсумовуючи, можна сказати, що перемоги князя Острозького принесли йому дуже велику славу. Але одразу постає питання, чому ж такий могутній волинський магнат скрізь підтримував не близьку за сусідством, релігією та ментальністю Московію, а все-таки йшов за Литвою? Чому у бій ішов разом з її військами проти московитів? То, можливо, вся справа і була в Росії, у політиці, яку вона проводила щодо України, у самому ставленні до її народу?

Всім відоме гасло, під яким проводилося керівництво владою на Україні Литвою: „Старого не рушити, нового не вводити”. На місцях залишались ті самі руські князі, не знали утисків церква і мова, які зберегли своє привілейоване становище, дехто з українських можновладців навіть зайняв високі державні посади і увійшов до сейму. Ця політика не мала загарбницького характеру, тим паче не була кровопролитною. В той час народу потрібен був ще й захист від татарських набігів. То чи можна сказати, що, звернувшись по допомогу до Московії, Україна отримала б такі ж самі умови? Історія й так показала, що ні тоді, ні пізніше, наш „люб’язний” східний сусід не став би так діяти.

Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний

Походження Сагайдачного та здобуття ним освіти в Острозькій академії

Справжнє прізвище Петра Конашевича-Сагайдачного – Конашевич. Сагайдачний – це прізвисько, що походить від слова сагайдак, яке означає шкіряну сумку або дерев’яний футляр для стріл, а також лук. Сагайдачним Петра Конашевича назвали за винятково майстерну стрільбу з лука. Навіть на єдиному його портреті, виконаному сучасником, він зображений із сагайдаком за спиною.

Про дитячі та юнацькі роки Петра Конашевича-Сагайдачного збереглися надзвичайно скупі відомості. Народився між 1577-1578 рр. в с. Кульчиці поблизу Самбора на Львівщині в сім’ї дрібного українського православного шляхтича. Здобув початкову домашню освіту, а згодом навчався в Острозькій академії. Ми не знаємо, в які роки проживав в Острозі Сагайдачний, але виходячи з того, що його молоді літа припадають на той час, коли там „квітли” науки, можна припустити, що це було в 80-90-х рр.

Гетьмани, що здолали Московію, та острозькі сторінки їх життєписів

XVI ст., коли школа досягла найбільшого розквіту, коли там зібралися кращі розумові сили, була відкрита друкарня, де виходили в світ праці найкращих вчених. До часу перебування в Острозі можна віднести і його твір „Розмова про унію”, названий канцлером Левом Сапегою „дуже цінним твором”. Цей твір міг бути написаний лише після 1596 р., коли унія була проголошена, але він не дійшов до нас ні в друкованому, ні в рукописному варіантах і був, напевне, студентською роботою.

Наприкінці XVI ст. подався на Запоріжжя, де швидко здобув авторитет. Брав участь у численних походах козаків, а незабаром став їх очолювати. Уславився як видатний державний діяч.

Орест Субтельний писав: „Найвидатнішою заслугою Сагайдачного було те, що він дивився на козаків не лише під кутом зору їхніх особливих станових інтересів, а й як на потенційних рушіїв українського суспільства в цілому”. На кошти Гальшки Гулевичівни було створено при Київському Богоявленському братстві школу, для підтримки якої Сагайдачний разом з усім Військом Запорозьким вступив до братства. Школа згодом переросла у Києво-Могилянську академію. За його гетьманування 1617 р. Військо Запорізьке увійшло до Європейської ліги для боротьби проти Порти. Прагнучи створити могутній антитурецький союз, Сагайдачний установив дипломатичні зв'язки з Московською державою, Грузією, Іраном. Блискучий полководець, мудрий політик, талановитий дипломат, Петро Конашевич-Сагайдачний здобув заслужену шану сучасників. „Був то чоловік великого духу, що сам шукав небезпеки, легковажив життям, у битві був першим, коли доводилося відступати – останнім...” – повідомляє про нього тогочасне джерело.

Московська війна

Своєму народові Сагайдачний прислужився у московській війні 1617 р.: козацька допомога королеві тоді дуже була потрібна, але й козацтву ця війна трапилася в зручний час, тому Сагайдачний з великим завзяттям взяв участь в цій війні. Польські урядові комісії напосідали на козачину все більше. І після козацьких походів на Туреччину комісари знову вибиралися з військом на Україну, домагаючись, щоб козаки не зачіпали турків, не бунтували народу на Україні, чисельність реєстрового війська скоротили до однієї тисячі. З надією на зміну в майбутньому деяких пунктів договору Сагайдачний зі старшиною погодився на ці умови. Але все важче ставало отак викручуватися, і дуже добре трапилося для них, що саме в цей час, коли комісари змушували козаків підписувати таку „ординацію» – король польський розпочав війну з Московщиною. Сейм не хотів давати грошей на військо та на цю війну, тому вся надія була на козаків. Королевич Владислав, щоб добитися корони московської (під час смуги бояри вибрали були його царем, але потім відреклися), пішов у Московщину з малими силами і тому треба було його рятувати. Сагайдачний сподівався, що тепер

за московською війною забудуться всі комісарські ординації – почав збирати військо. Під покровом цих зборів козаччина своєволила на Україні цілу зиму і весну 1618 р. Тільки влітку Сагайдачний вийшов з України, ведучи більше 20 тисяч самого вибраного війська і пішов під Москву, де стояв королевич Владислав.

Грізний гетьман з двадцятитисячним військом виступив у похід весною 1618 р. Перш за все він осадив і взяв місто Лівни, полонивши тамтешнього воеводу, князя Микиту Черкаського. Потім він взяв хитрістю та приступом місто Єлець, при чому воевода Андрій Полев був убитий, а дружина його – закатована. Тут же козацькою здобиччю стало і Московське посольство в Крим на чолі зі Степаном Хрущовим і піддядим Семеном Бредихіним. Після Єльця було обложено і взято місто Михайлов.

Назустріч Сагайдачному були відправлені царем Михайлом із Пафнутієвого монастиря до Серпухова військо на чолі з князем Дмитрієм Пожарським та Григорієм Лукомським. Князь Пожарський дорогою сильно захворів і за царським наказом повернувся в Москву. А Сагайдачний, перемигши московитян при переправі через річку Оку, наближався до Москви тихо і безперешкодно Каширською дорогою. Коли його передові загони з'явилися біля Донського монастиря, бояри виступили із Москви з усією раттю, але запорозьке військо пройшло спокійно, минаючи Москву, до королевича, який стояв у семи верстах від столиці. Сагайдачний зустрівся з королевичем, що страшенно утішився з цілим військом цією козацькою допомогою.

Тоді Владислав відрядив свого полковника Чаплинського до Переславля-Заліського, але той безуспішно нападав на Троїцьку лавру і через деякий час був убитий. Облога Москви була доручена гетьманові Сагайдачному. Штурм було призначено на ніч під свято Покрови. Два перебіжчики повідомили про це ворога, і він поспіхом укріпився біля всіх воріт. Доля Москви була в небезпеці, адже військо в ній було малочисельне.

Близько опівночі Сагайдачний вже був зо всіма козаками біля Арбатських воріт, де вже були підірвані Острозні ворота, і гетьман міг вільно зайти в місто і знищити його. Але так сталося, що Сагайдачний припинив напад. Зазвичай, це дивує, чому звиклий до перемог і взяття міст, маючи в себе під рукою надійне і багаточисельне військо, грізний гетьман покинув вже практично переможну битву.

В літописі Московським говориться так: „Ледве бог зберіг царське місто Москву з поміччю Пречистої Богородиці, славної її Покрови, тих литовських людей від міста відбито. Гетьман відійшов геть і став знову в таборі... Государ же поставив кам'яний храм за своєю обітницею на честь Покрови Пресвятої Богородиці у двірцевому селі Рибцеві”. Однак воеводи московські по цьому стали далеко податливіші на польські жадання в переговорах, і польські сеймові комісари, що були при Владиславі, сповняючи „бажанне сойму”, щоб цю війну закінчено якнайшвидше,

Гетьмани, що здолали Московію, та острозькі сторінки їх життєписів

скористалися з цієї податливості московської сторони і прийшли до згоди з Московією. Це було дуже неприємне рішення для Владислава, але нічого було робити: війну скінчено.

В цій ситуації Сагайдачний продемонстрував свою силу і полякам, і московітам, не бажаючи послаблення та знищення якоїсь із воюючих сторін, щоб в майбутньому добитися поступок для України, як від польського короля, так і московського царя. Він розумів, що якби Москва була знищена і Владислав зайняв би Московський престол, це зробило б Польщу надзвичайно сильною державою і тоді б всілякі надії на окрему українську автономію були би втрачені.

Після зазначених подій Владислав зажадав переговорів, які проходили на річці Пресні, однак вони не принесли мирного укладання договору. Сагайдачний відправився на Калугу, а королевич рушив до Троїцької лаври. Тим часом лютий мороз і голод ставали нестерпними. Московський похід Владислава закінчився 1 грудня Деулинським перемир'ям на 14 з половиною років. До того ж Москва уступила Польщі Смоленськ, Чернігів та інші сіверські міста. Тоді ж Сагайдачний зі своїми козаками виступив з Калуги, при чому 300 козаків повернулися до Москви „на государеве ім'я”.

Повернувшись з московського походу у 1619 р., Сагайдачний знову звернувся з проханням до короля про відновлення прав східної церкви у південно-руських областях. Сигізмунд III обіцяв, але обіцянку не виконав. Після цього Сагайдачний відправив отамана Петра Одинця послом до Московського царя з пропозицією разом воювати проти спільного ворога християнства (татар).

Дипломатична робота по утвердженню козацьких прав

В історію Сагайдачний ввійшов як талановитий політик, полководець та дипломат. Відзначився також умінням підходити до будь-якої проблеми мирним шляхом. Мав визнання при королівському дворі, але і сам дотримувався певної дистанції з королем. Вмів згуртувати військо і мудро продумати стратегію бою. Його таємні маневри між Польщею та Росією дають привід деяким історикам вважати його просто перебіжчиком від одного союзника до іншого, який не має чіткої позиції. Але якщо подивитися „глибше”, то видно, що саме так гетьман зумів не тільки відстояти козацькі права (зовні, лишаючись вірним королю), але й всупереч численним домовленостям з польським урядом, продовжувати походи проти Туреччини, разом з тим, пропонуючи і Московії приєднатися до боротьби з Османською імперією. Все це загострювало відносини між державами, але було на руку Сагайдачному, а отже і всій Україні.

Гетьман Іван Виговський

Політична ситуація в Україні за Хмельницького

За роки „господарування” Богдана Хмельницького Україна робила все ширші кроки до утвердження себе як могутньої держави. Його гнучка дипломатична політика, впевненість у своїх діях і довіра народу давали можливість не тільки поставити на ноги країну, але й відкрити її в новому образі перед всією Європою. Основна мета очолюваної ним національно-визвольної війни було об’єднати усі етнічні українські землі. Хмельницький здобув визнання в Європі і як полководець. Він домогся ізоляції Польщі й налагодив добрі відносини з багатьма сусідніми державами, забезпечив Україні допомогу Криму, домогся невтручання Туреччини і Трансильванії, змусив Молдову розірвати союз із Польщею, готував союз із Швецією, зв’язав дружні взаємини з Венецією та Австрійською монархією.

Проте ще за його життя точилася боротьба за місце ймовірного наступника булави. Основними претендентами були Виговський, Тетеря, Жданович, Лісницький, Пушкар та Джежелій. По суті, на місце Хмельницького мав сісти його син Юрій, але, зважаючи на те, що він був ще неповнолітній, потрібно було обрати когось іншого.

Так як довгий час писарем, головним радником і взагалі, правою рукою гетьмана був Іван Виговський – його кандидатуру розглядали найпершою.

Походження Івана Виговського

Іван походив з овруцької шляхти. Батько його Остап був намісником Київського замку воеводи Киселя і членом Київського братства. Іван Виговський навчався в Києво-Могилянській академії, знав кілька мов, зокрема, латину. Працював у Луцькому „кгородському” суді, де часто коригував документи юридичного характеру, що стосувалися володінь князів Острозьких, одружений був з княжною Солемирецькою.

Національно-визвольна війна застала Виговського на польському боці – він був ротмістром кварцяного війська. Під час Жовтоводської битви потрапив до татарського полону. Тричі тікав, тричі його ловили ординці й, напевно, стратили б, якби не Богдан Хмельницький, що викупив Виговського з неволі. Відтоді перебував при гетьманові, присягнувши бути вірним йому до смерті. Незабаром став генеральним військовим писарем і найближчим сподвижником Хмельницького. Був упорядником реєстру 1649 р., співавтором багатьох універсалів і листів гетьмана.

Протягом 1648 р. Виговський розбудував адміністративний і дипломатичний штаб Хмельницького, своєрідне міністерство зовнішніх і внутрішніх справ – Генеральну військову канцелярію. Очолюючи її аж до смерті гетьмана, незмінний генеральний писар був утаємничений у найсекретніші справи. Як писав один із сучасників, „жоден полковник не знав, що думав Хмельницький, – один лише Виговський”.

Гетьмани, що здолали Московію, та острозькі сторінки їх життєписів

Одразу ж після смерті Хмельницького, за відомостями деяких джерел, в Суботові відбулася секретна рада за участю Виговського, Лісницького, Пушкаря та Гуляницького. В результаті, вони нібито вирішили, що на період, доки Юрій Хмельницький не в змозі взяти на себе обов'язки гетьмана – це зробить Виговський. Проте офіційно це оголосили пізніше – 26 жовтня 1657 р. на генеральній козацькій раді – у Корсуні. В цей же час паралельно із правлячою верхівкою діяла і опозиція, яка завжди була невдоволена рішеннями влади і різними шляхами намагалася дискримінувати її в очах народу. Але без хорошої опозиції не буде хорошої влади, ретельний контроль дуже часто навіть допомагає діяти обережніше та продуманіше. В даному випадку опозиція була не менш хитрою, одразу ж після Корсунської ради вона заявила, що легітимною така дія бути не може, тому що з-поміж делегатів не було представників Запорозької Січі, а також делегатів з Москви. Отож після цього була скликана ще одна рада в Переяславі, з надією, що вона провалить Виговського. На Раді присутній був боярин Хітрово. Та, не зважаючи на всі заходи Москви, Виговського обрано одноголосно. Як компенсацію, Москва добилася введення до найбільших українських міст – Переяслава, Ніжина й Чернігова московських залог на чолі з воєводами. Але після цього Хітрово поїхав до Полтави підмовляти Пушкаря підняти проти Виговського повстання. Гетьман, в свою чергу, не поступився і під Полтавою розбив військо заколотників. Пушкар загинув у бою, а Барабаша взяли в полон і стратили.

Вся „каша”, яка заварилася, не піднімала Виговському авторитет; було б набагато простіше, якби Хмельницький одразу визначив свого спадкоємця. Але опозиція не втрачала жодного шансу, і знову ж своїм керівником визнала молодого Юрія Хмельницького.

Виговський намагався наслідувати політику попередника не тільки в середині країни, а і в стосунках з сусідніми державами, але ще з самого початку це йому погано вдавалось. Внаслідок невдач влітку 1657 р. розпалася коаліція проти Речі Посполитої (трансільванський князь зазнав тяжкої поразки від польсько-татарських військ під Меджибожем і змушений був просити миру; Бранденбург добився задоволення своїх вимог і під впливом меджибзької поразки Трансільванії схилився до замирення з Річчю Посполитою; Швеція мусила воювати вже не тільки проти Речі Посполитої, а й проти Московської держави і Данії, тому її реальна допомога Україні значно зменшилась). Річ Посполита і Кримське ханство готувалися до реваншу за поразки минулих літ. Російський уряд відкрито перейшов у наступ проти суверенітету України.

І в історії з призначенням гетьмана, і в заколоті Пушкаря – скрізь віддзеркалювалося прагнення Москви керувати на Україні. Це й дало Виговському поштовх до пошуку нових союзників. Після деяких вагань він звернувся до Речі Посполитої. Це рішення також неоднозначно сприйняв народ, посилювалась боротьба різних груп населення: старшина, яку лякав

царський абсолютизм, щораз більше схилялася до Польщі, міщани й селяни – навпаки – були ворожо наставлені до союзу з Польщею: їх лякали панщина, панський гніт, релігійні утиски.

16 вересня 1658 р. Виговський уклав у Гадячі союзний договір з Польщею. З боку України представниками були Юрій Немирич, видатний правник та дипломат, і полковник Тетеря. Суть Гадяцького договору така: три держави – Польща, Литва та Україна – створюють федерацію рівноправних держав, під керівництвом єдиного короля. До України з назвою „Велике Князівство Руське” входять воєводства: Чернігівське, Київське та Брацлавське. Законодавча влада належить Національним Зборам, а виконавча – гетьманові, якого українське населення обирає “доживотно”, а затверджує король. Князівство Руське має власну грошову систему, армію – 30 тис. козаків та 10 тис. найманого війська. Польські війська не мають права переходити український кордон, а як ні – то вступають під командування гетьмана. В Україні скасовується унія. Релігії – римо-католицька та православна – визнаються рівноправними. Засновується два університети, колегії, школи, друкарні.

Під час ухвалення Гадяцької унії Виговський допомагає острозьким міщанам повернути собі шпиталь та поновити фінансування його із Суразької волості, наданої ще князем В.-К. Острозьким.

Гадяцький договір так і не вступив в чинність, самі його умови означали закінчення національно-визвольної війни. Однак, хоч і не реалізований, він викликав 1659 р. війну з Московією. Виговський звернувся до європейських дворів з маніфестом, в якому обвинувачував Москву в порушенні Переяславського договору: в захопленні Литви, завойованої українськими силами, в підтримці повстання проти гетьмана тощо.

Московський уряд був дуже стурбований Гадяцьким трактатом і пішов навіть на серйозні поступки гетьману, наприклад погодився на виведення своїх військ з Києва, але до російсько-українських переговорів з цього приводу не дійшло. Громадянська війна переростає у війну з Росією, яка відкрито стала на бік опозиції. Після невдалої спроби Виговського та Івана Богуна вибити царські війська з Києва питання про поступки було знято з порядку денного. Фактично саме в цей час і починається московсько-українська війна 1658-1659рр., головною подією якої стала Конотопська битва.

Конотопська битва

Стотисячна московська армія під командою князя Трубецького та Ромодановського рушила на Україну. Виговський, з допоміжними силами німців, поляків, татар 28-29 червня під Конотопом розбив московське військо, при чому загинув цвіт московського боярства. Князя Пожарського татари взяли в полон і стратили. Ці події добре описує у своїй праці „Гетьман Іван Виговський” Юрій Мицик: „Успішна оборона Конотопа (2.05-9.07.1659 р.) дала змогу Виговському виграти час і зібрати велике

Гетьмани, що здолали Московію, та острозькі сторінки їх життєписів

військо, яке разом з нечисленними відділами сербів, німців, поляків та молдаван нараховувало близько 60 тис., а тоді приводці дали взаємну присягу на вірність у бою. 24 червня під Шаповалівкою Виговський розбив, як пише Величко, „значну партію московського війська”, очевидно роз’їзд. Потім Виговський наблизився до Конотопа, куди до нього прибув Карачбей із 20 тисячами ординців і привів із собою взятого в полон 10 днів тому під Голтвою „дейнецього гетьмана” Силку, одного з активних діячів опозиції. 4 липня на Круничполі до гетьмана прибув і сам хан Мухамед-Гірей IV з другою половиною орди. Виговський з усіма полковниками урочисто привітав хана, а той у свою чергу щедро обдарував гетьмана і старшину. Обидва союзники дали присягу на вірність один одному в бою. Підійшовши потім до Конотопа, Виговський залишив орду, яка поділилася на дві частини, і половину українського війська за річкою Соснівкою. Сам же на чолі решти війська вдарив на царські сили біля переправи через річку. Побачивши нечисленне військо гетьмана, князь Семен Пожарський рушив за ним, а коли воно стало тікати (як виявилось потім, умисне), кинувся навздогін. Коли Пожарський перейшов за втікачами річку, то опинився у пастці біля села Соснівки. Із засідки з двох боків на його військо вдарили резервні козаки Виговського й орда. Одночасно широко розлилася річка, яку встигли загатити люди Виговського, котрі на додачу зруйнували міст, унеможлививши відступ старим шляхом. Таким чином, Конотопська битва відбулася за сценарієм, подібним до Батозької битви, але масштаби втрат були значно більшими. Внаслідок Конотопської катастрофи на полі бою полягло 40 тисяч царського війська, а 15 тисяч, в тому числі 50 воевод, було взято в полон. Серед них були, наприклад, воєначальники Львов, Матвеев, Бутурлін та ін. Сам Пожарський потрапив у полон, але тут матірньо вилаяв хана, за що і був страчений”.

Російський історик Сергій Соловйов так описував її наслідки: “Цвіт московської кавалерії загинув за один день, і московський цар більше ніколи не зможе зібрати таку чудову армію, цар Олексій Михайлович з’явився перед своїм народом у жалобному вбранні, і Москву охопила паніка... Ходили поголоски, що цар збирався перебраться до Ярославля за Волгою і що Виговський наступає прямо на Москву”.

Широкий резонанс викликала у Європі звістка про Конотопську битву. Але Виговський не міг продовжувати війну, бо по Україні почався ряд повстань: Ромен, Гадяч, Лохвиця підтримували Москву. Новий запорозький кошовий Сірко громив татар, Максим Филимонович та Семен Адамович вислали Трубецькому донос про “зраду” Виговського. Проти гетьмана виступили старі полковники: Цицюра, Золотаренко, Сомко та інші. Під час повстання вбито було близько 3000 українців.

У вересні під Германівкою зібралася рада. Козаки відмовилися визнавати Гадяцький договір, виступили проти союзу з польським королем і висловили недовіру гетьманові Виговському. Після ради Виговський, не

бажаючи подальшого розгортання громадянської війни, зрікся булави і поїхав на рідну Волинь, яка була тоді ще під владою польського короля. Опозиція взяла гору, і гетьманом було обрано Юрія Хмельницького. У Корсуні 26 березня 1664р. Виговського заарештували поляки і розстріляли без суду і слідства. Згідно Чернігівського літопису, коли прийшли жовніри, щоб розстріляти гетьмана, він читав акафіст Пресвятої Богородиці і достойно пішов назустріч смерті.

Наслідки гетьманування Івана Виговського

До цього часу немає докладної й об'єктивної оцінки діяльності гетьмана Виговського. Тогочасні літописці Величко і Самовидець, а також автор "Історії Русів" оцінювали його негативно. Так само оцінювали Виговського історики-народники М. Костомаров і Вовк-Карачевський, для яких він був тільки гетьманом старшини, а не всього народу, що не хотів союзу з Польщею і не довіряв полякам. В. Липинський писав, що Виговський був одним із найбільш освічених державних діячів-патріотів України. Так оцінювали його і Д. Дорошенко та Б. Крупницький.

На нашу думку, діяльність Виговського була досить продуманою. Досвідчений політик і полководець будував свої плани для поліпшення становища всієї країни та народу. І те, що він звертався до сусідньої Польщі, не дає права називати його зрадником, тому що до цього його спонукали напружені відносини з Московією. Все ж таки потрібно було шукати союзника. Булаву в руках не вдалось втримати – це факт, але завдяки опозиції, яка завжди була напоготові взяти владу в свої руки, спалахнула громадянська війна. І Виговський, не змігши скористатися перемогою в Конотопі, щоб не спричинити подальшого розгортання конфліктів, зрікся булави. Ми не називаємо це негативним вчинком, але з іншої сторони це ще один доказ того, що більшість невдач в нашій історії трапляються через прагнення верхівки втримати владу, а не відстоювати інтереси свого народу.

Висновки

Отож, розглянувши три впливові постаті нашої історії, їх діяльність щодо України та сусідніх країн, можна робити певні висновки. Як уже було зазначено з початку, доля нашої держави в усі часи залежала від політики іншої країни, що прагнула вирішувати замість нас, як нам жити. Але завдяки мудрим лідерам, які в різні часи вели український народ, боролися за його долю, українці показували свою нескореність.

Я дуже люблю Остріг і вважаю його своїм рідним містом. Вивчаючи його історію, я зацікавилася деякими фактами, що поєднували описаних мною гетьманів з нашим Острогом. За час князювання К. І. Острозького місто перебувало на вершині свого розквіту. Один з найбільших магнатів у Великому Князівстві Литовському автоматично робив його відомим у всій Європі. Гетьман Сагайдачний мав безпосереднє відношення до Острога,

Гетьмани, що здолали Московію, та острозькі сторінки їх життєписів

тому що саме тут, в Острозькій академії, він навчався і проводив юнацькі роки. А Виговського пов'язує з цим славним містом те, що працюючи у Луцькому „кгородському” суді, часто коригував документи юридичного характеру, що стосувались володінь князів Острозьких та Острога. Під час ухвалення Гадяцької унії Виговський допомагає острозьким міщанам повернути собі шпиталь та поновити фінансування його з Суразької волості, наданої ще князем Василем-Костянтиним Острозьким.

У цій роботі описані лише наймасштабніші виступи цвіту української військової сили, які боролися проти найбільшого нашого ворога, але ця боротьба була не тільки проти Росії, а й проти інших держав, які кожна в свій час намагалися встановити своє панування. Але наші люди за всю історію існування держави навчилися боротися. Прагнення волі й незалежності від Росії останній раз Україна показала в 1991р., коли на референдумі висловила бажання самостійності. Ідея незалежності виникала в нашого народу дуже давно. Навіть, перебуваючи під владою Литви, як пише Пантелеймон Юр'єв – відомий російський письменник в своїй статті „Острожская тайнопись” (яка, на жаль не була надрукована, ксерокопія рукопису зберігається у фондах Острозького державного історико-культурного заповідника) про князів Острозьких: „...Гордый Константин Острожский... не любил московского двора и хотел осуществить мечту своего отца – Константина Ивановича создать своё собственное княжество, по силе равное Москве”. Отож, читаючи всю історію нашої країни, ми бачимо, що ідеї волі, свободи стояли на першому місці майже у всіх свідомих, патріотично налаштованих керівників. Але у всіх були різні теорії щодо методу досягнення задуманої мети.

Дотепер в країні не припиняється боротьба. Ні-ні, вже не військовою силою, не зброєю, без кровопролиття. Прості люди, як завжди, борються за краще життя, за щасливе і передбачене майбутнє дітей і внуків. А „вище” уже борються верхівка, але не за краще майбутнє дітей, внуків – воно і так уже забезпечене, а за так зване „місце під сонцем”, за владу, або, як казали колись, – булаву. Ось і складається в нас така думка, що, можливо, так і судилось, щоб Росія нам завжди наказувала, що робити. Але, на щастя, її воля зараз уже не гримить так гучно як колись, а лише тихенько „нашіптує” деяким особам, які мають доступ до правління країною.

Проте у нас свобода слова! Та не подумайте, що маємо на увазі подальше розгортання міжнаціональної боротьби, ми просто чемно відповідатимемо нашому східному сусіду, хто є господарями в нас в країні і всі проблеми також намагатимемось вирішувати самостійно. В крайньому випадку, можна нагадати про набутий досвід боротьби кн. Острозького, Сагайдачного, Виговського... І тут уже не розгубимось, а, зібравши всю силу в кулак, не випустимо перемоги, а доб'ємось вирішальної розв'язки. Не завадить різноголосся в країні чи опозиція, варто лише мати достойного лідера, який, не зважаючи ні на що, буде „воювати” на стороні народу.